

AVAR KORI TELEPRÉSZLET KARDOSKÚTON

– Rózsa Zoltán –

Az avarok telepeinek emlékanyagát először Farkas Sándor találta meg Csongrádon.¹ Az általa feltárt leletanyag azonban közöletlen maradt, így csupán tudománytörténeti jelentőséggel bír. Az első, hitelesen feltárt avar kori házat Trogmayer Ottó publikálta Csongrád–Bokrosról. Ez a munka avar kori telepkutatásunk alapjának számít, hiszen az első publikáció, amely tényleges információval szolgált az avarok telepét és kerámiaanyagát illetően.² Meg kell azonban említenem, hogy múzeumaink rak-táraiban minden bizonnyal lapulnak még olyan leletek, melyek az elsőbbséget elhódít-hatják. Egy ilyen leletanyagról számolok most be.³

Az avar telep

A falu északi határában, az orosháza–tótkomlói kövesúttól keletre található az a ma is létező futballpálya, amely mellett a leletmentésre 1952. november 12 – december 28, illetve 1953. április 1 – május 29-e közt került sor, ifj. Olasz Ernő vezetésével.⁴

A lelőhely a kardoskúti vasútállomás mellett húzódó csatornával körülrzárt területen, Menesdorf István – Pusztá 480. sz. – földjén húzódó, enyhén hullámos felületű partvonulaton fekszik. Közvetlenül a vonulat nyugati szélénél valamikor bő vizű érnek ma már holt medre halad, amely az 1:75.000-es térkép szerint a közelben húzódó Aranyad-érrel volt összeköttetésben. Ennek a medernek a feltöltését kezdték meg a leendő sportpálya építése végett, s a töltéshez szükséges földet az említett partvonulattól hordták el.⁵

Az ásatás helyének térképre történő pontos rögzítése nehézségekbe ütközik. Az Olasz Ernő által készített helyszínrajzon szereplő csatornák tájolása nem esik egybe a régi dűlőutak rendszerét követő mai utcarendszerrel. Jóllehet nincs meg az ötven

¹ FARKAS 1886.

² TROGMAYER 1962.

³ Kardoskút 1950-ben jött létre, kiválva a vásárhelyi határból, bekebelezvén Békés megyébe, az akkori orosházi járásba. A falu területén ezt megelőzően a szegedi egyetem, Banner János professzor vezetésével a vásárhelyi Fehértó környékén több helyen is végzett ásatásokat, melyek eredményei meg is jelentek az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain. Itt tűnt fel egy fiatalember, ifj. Olasz Ernő, ki szakirányú végzettség nélküli is közel tizenöt évig meghatározó alakja lett az orosházi Szántó Kovács Múzeum régészeti tevékenységének. Zalotay Elemér mellett több jelentős ásatáson is részt vett: pl. Apácaegyháza, Gellértegyháza, ill. Monor, MÁV homokbánya, ahol az első hitelesen dokumentált szarmata körárkos sír előkerült. A Fehértó melletti ásatások (Apácaegyháza) régészeti leletanyaga Vásárhelyre került, nem úgy a kardoskúti sportpálya építéskor előkerült leletek, melyek az orosházi múzeum gyűjteményét gazdagítják.

⁴ Az ásatásra vonatkozó éves jelentések: *ArchÉrt* 81 (1954) 74, 76; *ArchÉrt* 82 (1955) 99. Az ásatási dokumentációk: MNM Adattára, 40.K.I, 85.K.III.

⁵ A földet lovas kocsival Király András és Jankov Béla hordta a pálya feltöltéséhez. Az említett egykori meder részlete ma is látszik az orszáút mindkét oldalán.

esztendővel ezelőtti térképlap, mégis figyelemre méltó az a szabályos, derékszögű – Olasz Ernő leírásában belvízlevezető-csatornarendszer, ami az eredeti helyszínrajzon szerepel. Ez egyáltalán nincsen összhangban a régi hőmezővásárhelyi határbeosztás rendszerével, amit Kardoskút új község 1950-ben átvett és tovább folytatott.

Olasz Ernő ma már csak arra emlékszik, hogy a Menesdorf-tanya melletti dombos részen folyt az ásítás. Az ásítási jelentésben írja Olasz Ernő, hogy a település a csatornától keletre és a cinkusi dűlőtől délre folytatódik. A helyszínrajzon nem szerepel a Menesdorf-tanya, tehát az ásítási terület valószínűleg a tanyától messzebb, de az ahhoz tartozó földterületen volt.

A csatornák, irányuk megfelelő korrekciójával azonban megfeleltethetők a régi és mai utcarendszernek. Az ásítási terület keleti vége tehát közvetlenül a 1:10.000-es térképen is jelölt házsorra támaszkodik, amerre az avar kori település még folytatódik.

A telep objektumainak leírása

A kardoskúti sportpálya építéskor szórványosan neolit, szkíta és kisebb számú szarmata településnyom is napvilágot látott. Az utóbbiak közzététele Olasz Ernő belterületet érintő ásítási anyagának feldolgozásával történik majd meg.⁶ Itt most csak az avar kori telepanyag közzétételét adom. A telep objektumainak pontos korszakolása sajnos nem végezhető el biztonsággal. A még félig nyitott, nem teljesen betöltődött szarmata objektumokat az avarok többször használatba vették, s a végső feltöltés hozzájuk kapcsolódott.⁷ Ezzel jelen esetben is számolnunk kell. Az objektumokból csak igen kevés kerámia került be a múzeumba, s alig van olyan objektum, ahol ne vegyessen kerülné elő szarmata és avar leletanyag. Nehezíti a helyzetet az is, hogy a szarmata és avar kézzel formált anyag, de a kézikorongolt/utáncorongolt leletanyag is esetenként nehezen választható szét egymástól. A legnagyobb gondot a kézzel formált kerámia szétválasztása jelentette. Meg kell azonban jegyezni, hogy a szarmata lassúkorongolt kerámia soványító anyagában megtalálható a nagybő szemű kavics, vagy a tört kavics, ami az avar anyagban idegen. Az objektumok leírása igen szűkös, rajzos anyag csak a házakról készült, azok is igen vázlatosak. Ezért minden objektumot, amiben avar vagy avar jellegű kerámia előkerült, felvettem az ismertetendő objektumok listájára. A házak esetében azokat is, ahol nem került elő avar kerámia. Mindenhol szerepel az előkerült avar kerámia becsült aránya is.⁸

⁶ Kardoskút belterületén Olasz Ernő az ötvenes-hatvanas években több helyütt is végzett leletmentést, melyek során számos alkalommal és helyen tárt fel szarmata temetkezéseket, illetve zömében gödrökből álló telepjelenségeket. Ezek közé tartoznak a kardoskúti sportpályánál feltárt szarmata sírok és telepobjektumok is. Mivel a késő szarmata telepkerámia és a kései avar korba sorolható kerámiaanyag között a kapcsolat bizonyos tekintetben igen szoros, ezért az információhordozó, ám ugyanakkor kétséges korszakolású darabok képét szerepeltettem (4. ház anyagában: 5. kép 4; a 21. gödörben: 10. kép 4; és a 30. gödör anyagában: 4. kép 1). A jellegtelen, ám kétséges besorolású darabokra az anyag leírásában található utalás.

⁷ Ezt tapasztaltuk az orosházi elkerülő út esetében (Szatmári Imre, 1998. – köszönöm, hogy közöletlen adatát felhasználhattam). Hasonló volt a helyzet a Gyoma 133. lelőhely (VIDA 1996. 323) és az eperjesi telep (BÁLINT 1991. 14) esetében is.

⁸ Az objektumok leírásában szereplő állatsontanyag egyáltalán nem került be a múzeumba.

Házak:

1. ház. „Az 1. számú ároktól 4 méterre négyszögű ledöngölt területet tártunk fel. Méretei: 270 x 200 cm, s a padozatot jelentő felület 40 cm mélységben volt a mai felszín alatt. Északi végében 112 cm átmérőjű kerek tűzhely volt. A felbontáskor semmiféle cölöp nyomát nem találtuk. A tűzhely mellől cserepek és néhány állatcsont került a felszínre.”

Négy darab kerámiatöredék ismert a ház betöltéséből. Ebből egy kézzel formált fedőgomb, s két korongolt szürke kerámiatöredék szarmata kori. A negyedik egy réteges törésű, világos barnára égett homokos, apró kavicsos soványítású, vízszintes fésűvel díszített fazék oldaltöredéke (55.144.3; 6. kép 3).⁹

2. ház. „Az előbbitől 11 méterre ugyancsak négyszögű ledöngölt felületet találtunk. Hossza 300 cm, szélessége 215 cm, a padlózatot jelentő felület 56 cm mélyen volt a mai felszín alatt. Az északi végénél kör alakú tűzhely állott, melynek átmérője 87 cm. A felbontáskor cölöplyukak nyomait itt sem találtunk. A padozat feletti töltelék földből néhány edénycserép került elő.”

Az objektumból összesen két edénytöredék került a múzeumba. Egy nagyméretű, szürke korongolt hombár oldaltöredéke szarmata kori, egy mindkét oldalán vékonyan barnára égett, kézzel formált, nagyon jó iszapolású, tört kavicsal és homokkal soványított, mélyen karcolt hullámvonalaköteges díszrel ellátott fazék oldaltöredéke pedig az avar korba sorolható (55.145.2; 9. kép 4).

3. ház. „Körvonala a kb. 35 cm vastag humusz takaró alatt kezdődő agyagrétegben már mutatkoztak. A padlózatot jelentő felület 96 cm mélységben volt a mai felszín alatt. Hossza 410 cm, szélessége 285 cm. Mind a négy sarkában egy-egy 40 cm mélyre a padlószint alá nyúló, 23–25 cm átmérőjű cöveklyuk volt. A ház hossz tengelyének a két végénél ugyancsak egy-egy, az előbbiekkal azonos méretű cölöplyuk volt. A ház szerkezetéhez tartoztak azok a kisebb, 4–6 cm átmérőjű, 8–10 cm mélyen lenyúló cölöplyukak is, amelyeket az egyenesre leásott falak mentén a nagy cölöplyukak között találtuk. Megfigyelhető volt a padló sározása is, amely a sárga agyagra ráamázolt négyrétegű letaposott fekete földből állott. A ház középső hossz tengelyében kör alakú, 78 cm átmérőjű tűzhely maradványai voltak. A ház délkeleti negyedében 110 x 106 cm-es területen a padlószint a keleti falig emelkedett, erősen le volt taposva, ami arra vall, hogy itt volt a ház bejárata. A tűzhely közelében nagyméretű edény töredékei és fenőkő volt.”

A múzeumba jutott mindhárom kerámiatöredék az avar kori emléanyagba illeszthető. Vékonyan barnára égett, utánkorongolt, jól iszapolt, homokkal, és mésztufával erősen soványított fazék peremtöredéke, nyakán és peremének belső élén „hegyes” hullámvezetéssel, hasi vonalától kicsit feljebb vízszintes fésűvel díszítve (55.146.1–2; 4. kép 6). Barnásszürke, utánkorongolt, homokos-aprókavicsos soványítású, duplán hullámvonalas fésűs díszű fazék oldaltöredéke. Szürke, utánkorongolt, homokos-aprókavicsos soványítású, hullámvonalas és vízszintes fésűs díszrel ellátott fazék fenéktöredéke (55.146.4; 7. kép 9). A gödör betöltésében található vöröses homokkőből faragott fenőkő is az avar korba sorolható (10 x 7 – 9 x 3 cm).

4. ház. „A 2. ároktól három méterre volt. Körvonala a kb. 60 cm vastag humusz takaró alatt kezdődő sárga agyagban már előtűnt. A padozatot jelentő felületet 112 cm

⁹ A rajzokat a szerző, a fotókat Várad Zoltán készítette, kinek munkáját ezúton is megköszönöm.

mélységben találtuk a mai felszín alatt. Alaprajza hosszényszög alakú, hossza 425 cm, szélessége 310 cm. Ennek is mind a négy sarkában, s a hossz tengely két végénél találtunk egy-egy, 35–40 cm mélyre a padlósínt alá nyúló, 25–26 cm átmérőjű cöveklyukat. Azonban a nagy cöveklyukak között, az egyenesre leásott falak mentén, előfordultak a kisebb, 4–5 cm átmérőjű, 10–14 cm mélyre lenyúló cöveklyukak is. Megfigyelhettük, hogy a ház délkeleti negyedében a keleti faltól 50–60 cm-re délnek a padlósínt a déli fal felé erősen emelkedett, s le volt taposva. Valószínűleg itt volt a ház bejárata. A ház padozata, az előbbi házéhoz hasonlóan sárga agyagra ráházolt, több rétegű fekete földből állott. A padlószinten örlő- és fenőkő töredéket, a fekete töltelék földben edénycserepeket, vas töredéket és juh szarvat találtunk.”

Hat kerámiatöredék köthető az objektumhoz. Ebből egy kézzel formált, barnás színű, közepes iszapolású, enyhén repedezett felületű, samottos/agyagrögös soványítású, peremén ujjbennyomkodással díszített fazék peremtöredéke (55.147.6; 9. kép 1), és egy utánkorongolt, barnásszürke, nagyobb kavicszemekkel soványított, hullámvonalasan fésűs díszű fazék oldaltöredéke (55.147.4; 5. kép 4) szarmata jellegű. Négy másik utánkorongolt töredék avar kori: sötétszürke, kavicsos soványítású, közvetlenül a perem alól induló spirális csigavonalas karcolt dísszel ellátott fazék peremtöredéke (55.147.2; 5. kép 1); barnásszürke, belső oldalán pirosas, homokos-aprókavicsos soványítású, vízszintesen és éles hullámvonalasan fésűzött fazék oldaltöredékek, melyek minden bizonnyal egy edényhez tartoztak (55.147.3,5; 6. kép 1–2); sötétszürke, homokos-aprókavicsos, széles fogközű fésűvel sekélyen fésűzött fazék oldaltöredéke (55.147.7; 7. kép 4).

5. ház. „A második ároktól 850 cm-re a csatorna mellett tártuk fel. Körvonalai négyszögű ledöngölt területen bontakoztak ki, melynek méretei 336 x 268 cm. A padozatot jelentő felület 42 cm mélységben volt, a mai felszín alatt. Északi végében peremes tűzhelyet találtunk, méretei: 98 x 72 cm. A felbontáskor semmiféle cölöplyuknak nyomát nem találtuk. A tűzhely környékén néhány edénytöredék és egy örlőkő darabja volt.”

Az objektum anyagából két szürke, korongolt töredék sorolható a szarmata korba, egy utánkorongolt, sötétszürke, vékonyfalú, homokos-aprókavicsos soványítású, hullámvonalasan fésűs dísszel ellátott fazék oldaltöredéke (55.148.3; 5. kép 6) pedig avar kori.

6. ház. „Az előbbtől 30 méterre, 60 cm mélyen bontakozott ki. Hossza 320 cm, szélessége 275 cm. A padlószínt jelentő felületet ledöngölték. Északi végénél ellipszis alakú 85 x 68 cm méretű tűzhely maradványai voltak. Feltáráskor cölöplyukaknak semmi nyomát nem találtuk. Egyik sarkában edénytöredékek, a tűzhely mellett orsógomb volt.” Az objektum betöltése csak szarmata kori, szürke, korongolt kerámiát tartalmazott.

7. ház. „Alaprajza négyszögletes, hossza 300 cm, szélessége 230 cm. A padozatot jelentő felületet 55 cm mélységben találtuk a mai felszín alatt, s keményre le volt döngölve. Északi részében négyszögletes peremes tűzhely állott. Méretei: 93 x 85 cm. Semmiféle cölöplyuknak, vagy sártapasznak nyomát nem találtuk. A tűzhely mellől néhány edénycserep, négy henger alakú pasztagöngy s állatcsont került a felszínre.”

A házban talált 5 szem gyöngy és egy korongolt szürke oldaltöredék szarmata kori. Egy kézzel formált, kívül vékonyan barnára égett, fekete színű, felületkezelt, homokos soványítású, jó megtartású, hullámvonalasan sekélyen fésűzött díszű fazék oldaltöredéke (55.150.1; 8. kép 4) és egy utánkorongolt, barnásszürke, homokos-aprókavi-

csos soványítású, vízszintesen fésűzött fazék oldaltöredéke (55.150.3; 7. kép 5) köthető az avar korhoz.

Gödörök:

6. gödör: „Henger alakú. Mélysége 236 cm, átmérője 214 cm. Cseréptöredékek voltak benne.”

A gödörből összesen négy kerámiatöredék került a múzeumba, melyek közül egy korongon készült fazék peremtöredéke réteges törésű, homokkal és apró kavicszemmekkel soványított (55.123.4; 4. kép 2). A másik három töredék kézzel formált. Az egyik kívül barnásra égett, csak homokkal soványított, slippel bevont felületű, két hullámvonalas dísz között vízszintes fésűs mintával díszített fazék oldaltöredék (55.123.3; 8. kép 1), a másik az egész felületén világos barnára kiégett, erőteljesen homokos, enyhén meszes soványítású, belső felületén fűszálynomos, külső felületén elsimított sütőharang peremtöredéke (55.123.1; 10. kép 3), a harmadik pedig külső felületén barnáspirosra égett, igen jól iszapolt, homokos soványítású, merev anyagú fazék élén ferdén vágott díszű peremtöredéke (55.123.2; 10. kép 1).

8. gödör: „Lefelé szűkülő, csonka kúp formájú. Mélysége 183 cm. Felső nyílásának átmérője 230 cm, az alsóé 184 cm. Cseréptöredékek voltak benne.”

A múzeumba került három kerámiatöredék mindegyike idegen a szarmata anyagtól. Az utánkorongolt anyagot két oldaltöredék képviseli. Az egyik vastosabb, réteges törésű, nagyobb szemű kavicsokkal is soványított, egy nem túl mély, de ugyanakkor hangsúlyos árkolással díszített fazék oldaltöredék (55.124.2; 7. kép 3). A másik barnásszürke, foltosra égett, sokkal több homokkal soványított fazék háromszorosan keskeny karcolt mintával díszített oldaltöredéke. A soványító anyagban az apró kavicsok szinte teljes hiánya mellett feltűnően sok a csillám (55.124.3; 7. kép 2). A harmadik gyorskorongon készült, felületein egységesen vörösre égett, belül szürke, nagyon jól iszapolt, csak homokkal soványított fazék peremtöredéke (55.124.1; 4. kép 5).

11. gödör: „Méhkas formájú. Szájának átmérője 159 cm, mélysége 181 cm. Fenék-átmérője 177 cm. Edénycserepeket találtunk benne.”

A gödörben három kerámia volt csupán, melyek közül kettő minden kétséget kizáróan késő szarmata, csillámos-kavicsos fazekak töredékei. A harmadik az avar korba sorolható, utánkorongolt, sötétszürke, homokos-aprókavicsos soványítású, vízszintes és hullámvonalas kötegekkel díszített fazék oldaltöredéke (55.125.3; 4. kép 4).

16. gödör: „Méhkas formájú. Szájának átmérője 114 cm, mélysége 135 cm, fenék-átmérője 157 cm. A gödör laza földjében cserepek, állatcsont és egy kagyló volt.”

A gödör betöltéséből a múzeumba két avar kori kézzel formált edénytöredék és egy barnás színű, téglalap keresztmetszetű, mindkét végén törött fenőkö került (55.127.3; 2 x 4,5 x 5–7 cm). Az egyik fazék peremtöredéke erőteljesen homokos soványítású, anyagában néhány mészröggel, felületén vékony agyagmázzal, közepesen iszapolt kivitelben. A perem ívesen kihajló, fala vastagodó, felülete foltosra égett (55.127.1; 8. kép 5). A másik merevebb anyagú, igen jó iszapolású, vékonyan rétegesre égett, kívül barna foltos, simított felületű, mésztufával soványított peremtöredék (55.127.2; 8. kép 2).

18. gödör: „Henger alakú. Mélysége 120 cm, átmérője 187 cm. Cseréptöredékek ebben is voltak.”

Két gyorskorongolt szarmata kori mellet egy avar cserép került elő. Az utóbbi utánkorongolt, vékonyabb falú, homokos, enyhén apró kavicsos soványítású, kétsoros fésűvel háromszorosan, mély, vízszintesen bekarcolt díszű *fazék oldaltöredéke* (55.129.2; 7. kép 1).

19. gödör. „*Méhkas formájú. Felső nyílásának átmérője 117 cm, mélysége 178 cm, fenék átmérője 159 cm. Csak edénytöredékeket találtunk benne.*”

Mind a négy múzeumba került kerámatöredék avar kori. Ezek közül egy kézzel formált, három pedig utánkorongolt. A kézzel formált töredék méreténél, formájánál és kidolgozásánál fogva valószínűleg *bogrács peremtöredéke*, de nincs kizárva az sem, hogy *tál peremtöredéke* volt: barnásszürke, foltosra égett, közepes iszapolású, jó megtartású, kerámatörmelékkel, samottal enyhén soványított. Felülete a peremrész alatt ferdén, lejjebb függőlegesen simított. A nem összefüggő, sűrű, de jól elkülönülő sávokból álló simítás fényezésként is értelmezhető (55.130.1; 9. kép 5). A korongolt anyagban sötétszürke, enyhén barna foltos, erősen aprókavicsos, rövid peremű, vízszintes fésűvel díszített *fazék peremtöredéke* (55.130.2; 5. kép 3), középszürke, enyhén kavicsos, illetve csillámos-homokos soványítású, vízszintes és hullámvonalas fésűs díszrel ellátott *fazék oldaltöredéke* (55.130.4; 5. kép 7), barnás, réteges törésű, foltos, apró kavicsos soványítású, széles fogközű fésűvel húzott vízszintes és hullámvonalaköteges díszű *fazék oldaltöredéke* (55.130.3; 6. kép 5) található.

20. gödör. „*Méhkas formájú. Felső nyílásának átmérője 104 cm, mélysége 123 cm, feneke 138 cm. Cserepek, állatsontok s egy orsófa volt benne.*”

A múzeum őriz a gödör betöltéséből egy barnásszürke, palás szerkezetű követ, ami nem korhatározó (55.131.6; 11 x 8 x 1–2 cm). Egy szürke, rendkívül kopott szarmata hombároldaltól faragott orsókarika az avar kori településhez is tartozhat (55.131.1; átm.: 3,5 cm, V.: 1,5 cm). Egy szürke, korongolt oldaltöredék biztosan szarmata, egy jellegtelen, kézzel formált, rosszul iszapolt, de jó megtartású, homokos agyagrögös barnás, simított felületű *oldaltöredék* korszakolása pedig bizonytalan. Összesen két biztosan avar töredék található az objektum anyagában, mindkettő utánkorongolt. Az egyik szürkésbarna, vaskos, erősen kavicsos soványítású, hullámvonalas fésűs díszű *fazék oldaltöredéke* (55.131.4; 5. kép 5), a másik kívül vékonyan barnáspirosra égett, belül fekete, apró kavicszemekkel soványított, vízszintesen fésűzött *fazék oldaltöredéke* (55.131.3; 7. kép 6).

21. gödör. „*Méhkas formájú. Felső nyílásának átmérője 155 cm, mélysége 183 cm, fenék átmérője 195 cm. Edénycserepek, állatsontok, fenőkő és vasdarabok voltak benne.*”

Négy darab kerámatöredék és egy fenőkő került be a múzeumba ebből az objektumból. Egy lassúkorongolt, benyomkodott díszű csillámos, tört kavicsos oldaltöredék és egy barnás, durva kézzel formált oldaltöredék a szarmata korba sorolható. A szürkés, egyik oldalán erőteljesen lekopott fenőkő (55.132.5; 12 x 3–5,5 x 2–3,6 cm) nem korszakjelölő. Egy kézzel formált, közel függőleges falú, homokos-agyagrögös, samottos soványítású, külső oldalán vékony agyagmázás, közepes iszapolású *fazék fenéktöredéke* (55.132.1; 10. kép 4) valószínűleg, egy barnásszürke, utánkorongolt, homokos-csillámos, enyhén aprókavicsos soványítású, vízszintesen és hullámvonalasan fésűzött *fazék peremtöredéke* (55.132.2; 4. kép 3) pedig minden kétséget kizáróan avar kori.

22. gödör. „Henger formájú. Mélysége 105 cm. Átmérője 119 cm. Cseréptöredékek ebben is voltak.”

Az objektum betöltéséből négy tétel kerámia került be a múzeumba, melyek közül kettő-kettő összeragasztott. Az öt darab *oldaltöredék* egy edény töredéke: barnásszürkék, utánkorongoltak, a vékonyabb, hullámvonalasan fésűzött darabok az edény felső részéből származnak (55.133.1–2; 5. kép 8). Egy vastkosabb darab az edény fenékrészéből való (55.133.3; 6. kép 7), rajta vízszintes fésűs dísz látható. A darabok apró kavicsokkal soványítottak. A betöltésben egy vékonyfalú, S-alakú profillal rendelkező sötétbarnás-szürkés árnyalatú, aprókavicsos soványítású *fazék peremtöredék* is található (55.133.4; 5. kép 2), amely valószínűleg az előbbi edényhez tartozhatott.

23. gödör. „Méhkas formájú. Felső nyílásának átmérője 98 cm, mélysége 163 cm, fenék átmérője 151 cm. Néhány edénycserép s egy juh szarv volt benne.”

A gödör anyagában található szürke, magasfényű korsófül szarmata kori. A másik három kerámia keletzése nem egyértelmű. Az egyik darab barnásszürke, kézzel formált, simított felületű, mésztufával soványított, vastkos oldaltöredék. Egy másik kézzel formált *fazék peremtöredéke* világosbarna, jól iszapolt, homokos soványítású, erősen kihajló (55.134.3). Egy *fazék fenéktöredéke* keskeny falú, jól iszapolt, apró kavicsokkal, s aranyló csillámokkal soványított.

24. gödör. „Lefelé keskenyedő csonka kúp formájú. Mélysége 114 cm, átmérője 182 cm. Cseréptöredékeket s vassalak darabokat találtunk benne.”

A gödör betöltéséből előkerült vassalak töredék nem korhatározó (14 x 8,5 cm). A múzeumba jutott utánkorongolt, szürkésfekete, apró kavicsos soványítású, hullámvonalasan, széles fogközű fésűvel fésűzött *oldaltöredék* biztosan avar kori (55.135.3; 6. kép 4). Két másik, kézzel formált *peremtöredék* nagy valószínűség szerint szintén e korba sorolható. Az egyik közülük felületein vékonyan barnára égett, merev anyagú, jó megtartású, enyhén mészrögös, homokos soványítású, vékony falú (55.135.2; 10. kép 2). A másik vastkos, repedezett felületű, rosszabb megtartású, agyagrögös, samottos soványítású, sötétszürke, a peremén ujjbenyomkodással tagolt (55.135.1; 9. kép 2).

28. gödör. „Henger formájú. Mélysége 125 cm, átmérője 148 cm. Cserepek voltak benne.”

Egy szürke, korongolt szarmata edény oldaltöredéke mellett három avar kori töredék került elő ebből az objektumból. Egy darab kézzel formált, világos barnára jól átégett, homokos, kissé agyagrögös, samottos soványítású *fazékoldal* része, kettő pedig utánkorongolt. Az egyik vastkos, kívül vékonyan barnára égett, apró kavicsal soványított *fenéktöredék* (55.136.1; 7. kép 8), a másik szintén csak a külső felületén barnára égett, homokos soványítású, háromszoros vízszintes fésűs dísszel ellátott *fazék oldaltöredéke* (55.136.2; 7. kép 7).

29. gödör. „Henger formájú. Átmérője 102 cm, mélysége 134 cm. Cserepeket és állatcsontokat találtunk benne.”

A gödör betöltésében három kerámia darab került elő, melyek közül egy téglaszínű, korongolt szarmata kori. A másik kettő – egy kézzel formált, sötétszürke, zsíros tapintású mésztufás soványítású, jó megtartású *fazék peremtöredéke* (55.137.3; 8. kép 3), és egy utánkorongolt, belül fekete, kívül világosbarna, aprókavicsos soványítású, duplán vízszintesen fésűs díszű *fazék oldaltöredéke* (55.137.2; 6. kép 8) – az avar korba sorolható.

30. gödör. „Lefelé keskenyedő csonka kúp formájú, melynek felső nyílása 186 cm, mélysége 155 cm, fenéke 138 cm. Vaskés és néhány edénycserép volt benne.”

A gödör leletanyagát képező áglenyomatos paticsörredék nem korszakjelölő (11 x 6,2–4 cm). A három kerámiatöredék közül kettő egyértelműen beilleszthető az avar korba. Az egyik kézzel formált, sötétszürke, merev anyagú, homokos soványítású, jó megtartású fazék oldaltöredéke, a másik utánkorongolt, barnásszürke, aprókavicsos-homokos soványítású, hullámvonalasan fésűs díszű fazék oldaltöredéke (55.138.3; 6. kép 3). A harmadik, sötétszürke, korongolt, nagyméretű kavicsal soványított, perem alatt mély, hullámvonalasan karcolt díszű peremtöredék az avar anyagtól idegen, valószínűleg szarmata kori (55.138.2; 4. kép 1). Az említett vaskés nem került be a múzeumba.

36. gödör. „Lefelé keskenyedő csonka kúp formájú, felső nyílásának átmérője 142 cm, mélysége 108, fenék átmérője 114 cm. Cserepek és állatcsontok voltak benne.”

A gödör betöltéséből három kerámiatöredék és egy vörös kő származik, de az utóbbi szűkebb korszakolásra alkalmatlan (9 x 8 x 6 cm). Egy barnás, kézzel formált fenék-töredék és egy barnás, homokos soványítású, hullámvonalasan és vízszintesen karcolt díszű fazék peremtöredéke szarmata kori. Egy barnásszürke, kézzel formált, merev anyagú, homokkal és enyhén meszes anyaggal soványított bogrács (?) peremtöredéke sorolható az avar korba (55.141.2; 9. kép 6).

Árkok:

1. árok. „A telep nyugati szélénél húzódik, s déli vége a feltáratlan terület alá nyúlik. Északi vége valószínűleg a cinkusi dűlő alatt tovább folytatódik. Az árkot 117 méter hosszú szakaszon követhettük. Szélessége 68–80 cm, mélysége 70–80 cm között váltakozik. Szórányosan állatcsontokat és szarmata cserepeket találtunk benne.”

Az árokból származó leletanyag nagyon gyérnek mondható. Ebből kettő korongolt, szürke kerámia valóban szarmata kori, egy barnás, belső felületén feketés, utánkorongolt, homokos, enyhébben aprókavicsos soványítású, vízszintes fésűs díszek közötti hullámvonalas fésűzcéssel ellátott díszű fazék oldaltöredéke (55.151.3; 6. kép 6) pedig az avar korba sorolható.

2. árok. „Az előbbivel nagyjából párhuzamosan fut s északi vége valószínűleg a csatornától északra tovább folytatódik, déli vége viszont a feltáratlan terület alá nyúlik. 91 méter hosszú szakaszon követhettük, mélysége 76–82 cm, szélessége 60–75 cm közt változott. Úgy ezt, mint az előbbit, laza fekete föld töltötte ki, melyből állatcsontok és szarmata kori cserepek kerültek elő.”

A közel száz méteres árokból összesen kettő darab kerámiatöredék került be a múzeumba. Ebből egy szürke korongolt tál peremtöredéke szarmata kori, egy rétegesen élénk vörösre égett, kézzel formált, repedezett felületű, nagyon jó iszapolású, homokos soványítású, a peremén fésűvel benyomkodott díszű, nyakán vízszintesen fésűzött fazék peremtöredéke pedig avar kori (55.152.2; 9. kép 3).

Sajnos csak hozzávetőlegesen jelölhető ki azok az objektumok, melyek az avar település részét képezték. A házak esetében a vázlatos rajz ellenére jól látható, hogy kétféle háztípus különíthető el egymástól. Mindkettő téglalapalakú. A kisebbek rövidebb, a nagyobbak hosszanti oldalukkal É-felé tájoltak. A kisebbekben nem sikerült megfigyelni cölöplyukakat, tetőszerkezetük tartó oszlopait talán a házon kívül ásták

meg. A nagyobbak sarkaiban és rövidebb oldaluk felezőpontjában egyaránt voltak cölöplyukak. A feltárt területen a neolit és a szkíta kor emberének hagyatéka elenyésző mennyiségű – mindössze egy-egy gödör –, így a kétféle háztípust kézenfekvő két nép hagyatékaként értelmezni.

Ezt a kerámia háztípusonkénti megoszlása alátámasztja. A kisméretű házak közül a 6. számú ház betöltése egyáltalán nem tartalmazott avar kerámiát, az 1., 2. és az 5. számú házakból is csak szórványosan került elő ilyen anyag. Ez azzal is magyarázható, hogy a házak közvetlen környezetében avar objektumok is előkerültek (7. ház). A 7. számú házban ugyanis többségben avar kerámia került elő. A nagyobb méretű házakból kilenc kerámiából legkevesebb hét darab sorolható az avar korba.

A párhuzamok megerősítik azt, amit a kerámia megoszlás sugall. A tiszafüred-morotvaparti házak egy csoportja csak a kemence kialakításának tekintetében különbözik a nagyméretű kardoskúti házaktól. Az 1. felület 12. és az 5. felület 12. háza négyzetes, a sarkokban cölöpök helyével, az 5. felület 2. háza csak irányításában különbözik a kardoskúti házaktól.¹⁰ Ráadásul az 1. felület 12. házának keramikus anyaga kidolgozásra és formára nézve szintén kötődik a kardoskúti telep anyagához: „A 17. t. 2. darabját a perem alatt ferde irányú, majd ez alatt a sáv alatt függőleges irányú besimításokkal díszítették.”¹¹ A felület ilyen eldolgozását a kardoskúti telep 19. gödrében található bogrács (?) töredékén láthatjuk viszont.

A kardoskúti telepen talált nagyobb méretű házak tehát mindenféleképpen az avarokhoz köthetők, s vázlatos rajzaikat fő vonásaiban akkor is el kell fogadnunk, ha azt az Olasz Ernő munkásságát sújtó hitelvesztés miatt esetleg nem is tennénk. Az Alföld központi területének viszonylag jobban ismert avar telepkutatásának eredményeivel ugyanis mind a kerámika formai és technológiai vonatkozásában, mind pedig a házak tipológiai hasonlóságának köszönhetően telepünket igen sok kapocs köti össze.¹²

¹⁰ MADARAS 1991. 252.

¹¹ MADARAS 1991. 247.

¹² Takács Miklós és Vida Tivadar lektori véleménye szerint nem meggyőző, hogy csak a nagyméretű, oszlopszerkezetes házakat tartsuk avar korinak, s számon kérik a kisebb méretű, oszlopnélküli házak szarmata kori voltának alátámasztását – jogosan. A közelebbi és távolabbi térségünk kutatottsága nem csak az avar, de a szarmata/késő szarmata korszakban is átlagon alulinak mondható. A legközelebbi – térben és időben egyaránt – az Oroszáza 2. lelőhely késő szarmata telepe (RÓZSA 2000), ahol a szarmata házak lehetnek négyzetesek és téglalap formájúak egyaránt. A feltárt, s bizonyíthatóan házként funkcionáló két objektum mindegyike sáttortetős, középső cölöplyukkal ellátott. A kardoskúti telep szarmata(?) „házainak” esetében talált „méret- és formaazonosság” az orosházi telepen is megtalálható: külső műhelyfunkcióban, igaz lekerekített sarkokkal. Olasz Ernő objektumrajzain nagyon jól látszik a sarkos jelleg. Csak a méretarányokat fogadhatjuk el teljes biztonsággal. Főként ha tudjuk, hogy a húszas éveinek elején járó Olasz Ernőnek a kardoskúti ásatás volt – minden képzettség nélkül – az első önálló telepásatása. Így nem figyelhetett fel olyan esetleges jegyekre, melyek a kardoskúti szarmata(?) házakat(?) az orosházi műhelyekkel (14, 18. objektum) tette volna teljesen hasonlatossá: a tűzhely és a munkagödör együttes meglétére. Az csak külön öröm, hogy a kardoskúti avar házak kapcsolata a belső területekével létezik, amit ráadásul az azonos technológiai és felületkezelési megfelelések is erősítenek. Nem lehet céloz a fenti bizonytalansági tényezők ismeretében az avar háztipológiát elemezni. Meg kell elégednünk azzal, hogy a nagyobb méretű, oszlopszerkezetes házak (csakis a kerámia felületkezelési hasonlatosság megléte miatt, azzal együttesen) biztosan az avarok hagyatéka, s nyitva kell hagynunk a kérdést az oszlopnélküli kisebb méretű szarmata(?) házak/műhelygödörök kérdését. Lektoraim ezen és egyéb, kiegészítésre és módosításra tett javaslatát mindemellett hálással köszönöm.

Nehezebb a helyzet a gödrök korszakolásával. Ezeket – lefelé szűkülő csonka kúp, hengeres vagy méhkas formájuk alapján – nem lehet egyértelműen korszakhoz kötni, mivel a belőlük származó kerámia, korszakukat tekintve igen vegyes. Érdeemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a 2. sz. ároktól délre csak egyetlen kerámiatöredék köthető az avar korba, az is közvetlenül a 4. ház mellett lévő 36. gödörből származik. Az 1. ároktól északra csak egyetlen gödröt tártak fel, de ebben nem volt avar kori kerámia. Az avar kori töredékek a két árok közti területen koncentráálódtak, érdekes módon igen messze az avar kori házaktól. Mivel csak két ház keltezhető teljes bizonyossággal az avar korba, és azok is a feltárt terület határára estek, így nehéz eldönteni, hogy a gödrök mely házakhoz tartozhattak. A telepen előkerült kevés kerámia alapján a finomabb besorolás, s ezen keresztül a gödrök, esetleg házak szerinti szétválasztás nem végezhető el. Annál is inkább, mivel egyetlen szuperpozíció sem fordult elő a feltárt területen.

Az árkok esetében a legfőbb bizonytalanságot a nagyon kevés kerámiatöredék adja. Másrészt az árkok futásának iránya rendkívül szabálytalan. Időbeni besorolásuknál újfent meg kell említeni, hogy a 2. ároktól közvetlenül délre szinte egyáltalán nem került elő avar kerámia.

A telep objektumairól tehát elmondható, hogy a nagyobb méretű, hat nagy cölöplyukkal ellátott földbemélyített ház biztosan az avarokhoz köthető. Az avar kerámiát is tartalmazó gödrök a házaktól messzebb, s a két árok által határolt területen kerültek elő. Az árkok tehát vélhetően szintén az avarokhoz kapcsolhatók.

A kerámiaanyag értékelése

Korongon készített kerámia:

A kerámiatöredékek nagyobb része tartozik ebbe a csoportba¹³. Szinte kivétel nélkül a lassúkorongolt, utánkorongolt csoportba tartoznak. Egyes töredékek vékonyabbak voltak, illetve a rajtuk látható korongnyomok alapján talán gyorskorongon készültek.

Perem- és fenékállásuk alapján az összes töredék fazékhoz sorolható. Az oldalak esetében szintén ez a besorolás a legvalószínűbb, de egyes darabok tartozhattak tálakhoz is. A fazekak – jöllehet csak nyolc töredék került elő összesen – peremkiképzése igen változatos.

Egy töredék égetése, iszapolása és a soványításként használt apró kavicsok tekintetében avar kori is lehet, mégis a perem kiképzése és közvetlenül a perem alatt húzódó erős hullámvonalas karcólása alapján, ami az általunk ismert avar kori emléksanyagtól idegen, csak fenntartással sorolható az avar anyag közé (4. kép 1).¹⁴

A fazekak pereme lehet lekerekített, illetve síkozott, elkeskenyedő. A lekerekített pereműek esetében a profil vonala minden esetben más és más. A 4. kép 2. „bögreméretű” kis fazekának rövid pereme és az oldalfal találkozási majdnem merőleges

¹³ A múzeumba a lelőhelyről szinte csak peremek és díszített oldaltöredékek kerültek. A százalékos arány ezért félrevezető.

¹⁴ Távoli analógiákat sikerült Gyulaváriból (LISKA 1999. 79. 5. kép 2) és Tiszafüred-Morotvapartról (MADARAS 1991. 14. tábla 10) találni töredékünkhöz.

egymásra. A vízszintes fésűs dísz a peremhez közel kezdődik. A 4. kép 3. fazék peremtöredéke már ívesebb profillal rendelkezik. Pereme az előbbinél hosszabb, az eldolgozás egyenetlensége miatt némely szakaszán enyhe szabálytalanság tapasztalható. Díszítés és soványítás tekintetében az előbbi darabbal szoros kapcsolatban áll. A 4. kép 6. tárgya belső peremén hullámvonalasan fésűzött, és soványítás, profil ill. díszítés tekintetében is idegen az előbbi két peremtöredéktől. Soványítóanyagában sokkal több és nagyobb kavicszemek, valamint mésztufa darabok találhatóak, ami egyébként is ritka a település anyagában. Törésfelülete rendkívül éles, a külső felülete pirosasbarna, a belső pedig világosszürke: a színek egymástól nagyon élesen elkülönülnek. Ilyen a korongolt anyagban csak egy esetben fordul elő (4. kép 5), a kézzel formált anyagban viszont több is megfigyelhető (9. kép 3–4; 10. kép 2). A töredéken látható díszítés sem gyakori a településen: belső perem mindössze egyetlen esetben díszített, a hullámvonalas fésűs dísz ilyen megjelenése is csak egy edény két darabján (6. kép 1–2) található. A töredék profiljának vonalvezetése szintén eltér az első két darabétól, formája az S-alakot követi, pereme pedig nagyon közel áll a 4. kép 5 alatt látható fazék pereméhez. Mindkettő lekerekített, lecseppenő, s az égetési technikájuk is teljesen azonos. E negyedik peremtöredék viszont teljesen más soványítású. Szinte csak nagyon finom homokkal soványított, törésfelületén látszik a rendkívül gondos iszapolás is. Igen vékonyfalú, finom munka. Az ötödik töredék (5. kép 1) pereme nem maradt meg teljesen, így csak sejthető, hogy az is lekerekített volt. Igen szemcsés anyagú, s két jellegzetességgel is rendelkezik, melyek a többi peremtöredéktől elkülönítik: a fedőhorony és az egész darabon meglévő, karcolt csigavonal. Ennek égetése nem volt erőteljes, hosszantartó, csakúgy, mint két másik töredéké sem. Mindkét darab vékonyfalú, sikozott peremű, S-profilú, s az egyikén széles fogközű fésűvel húzott vízszintes fésűs dísz látható (5. kép 3). E díszítésmód – vízszintes és hullámvonalas kivitelben egyaránt – kevés töredéken fordul elő az anyagban. A másik darab díszítetlen (5. kép 2).

Az oldaltöredékekre általában a homokos-aprókavicsos soványítás jellemző, némely esetben szélsőséges eltolódással. A 4. kép 4. töredéke anyagában viszonylag sok nagyméretű tört kavics található, ami avar kori besorolását vidékünkön kétségesé teszi. Jó néhány vastagabb falú töredékben több a kavics a megszokottnál, de ez a korongozás esetében a fenékhez közeli daraboknál általános. A töredékek egyik fele sötétszürkés árnyalatú, a másik fele többé kevésbé barnára átégett. A rajtuk látható díszítés tekintetében szabályszerű elkülönülés nem tapasztalható. Egy töredék technológiája és díszítése alapján kiemelhető a sorból (7. kép 2). Anyagában csak homok szerepel soványító anyagként, s ha nem is olyan finom munka, mint a 4. kép 5. alatt ismertetett peremtöredék, ahhoz mégis hasonló.

A fentiek alapján, a peremtöredékek formai és technológiai együttes jellemzőiből kiindulva, a következő csoportok állíthatók fel, melyeknek némely esetben az oldaltöredékek jellegzetessége is megfeleltethető.

1. csoport. Az ide sorolható darabok szürkésbarna színűek, enyhén kihajló peremmel rendelkeznek. Soványítóanyagként a homok és a kavics szerepel. A fazekak ívelt hasúak, a vállukon vízszintes fésűs dísszel kezdődik a díszítések sora.¹⁵

¹⁵ A korongon készült fazekak első csoportja formailag a kézzel formált fazekak második csoportjához áll közel. A köztük lévő kapcsolat biztos. Sajnos a közeli telepeken a korongon készült kerámia aránya

2. csoport. A második csoportba tartozó darabok soványításukkal és égetésükben különböznek az elsőtől. Jellemző a magas hő alkalmazása az égetés során, ami miatt az edények színe némely esetben pirosas barna. E mellé társul a jó izapolás is. Csak homokkal, vagy pedig erősen mésztufával soványítottak. Peremkiképzésükre jellemző az elcseppenő peremszél. Profiljuk ugyanakkor S-alakú. Díszítésben egyedi minták (a nyakon is észlelhető hullámvonalas, valamint széles fogközű fésűvel húzott dísz) is előfordulnak.¹⁶

3. csoport. Ide azok a síkozott peremtöredékeket sorolhatók, ahol a profil S-alakú, a széles fogközű fésűvel húzott díszítések szintén megtalálhatók, illetve a falvastagság a megszokottnál vékonyabb. Síkozott peremük mellett ez utóbbi sajátosságuk az, ami csoportbesorolásukat utolsó helyre tette, hiszen a soványításuk és az égetésük tekintetében az első csoporttal mutatnak hasonlóságot; s míg az első két csoportban szinte csak utánkorongolt technikával készült töredékek tartoznak, addig a harmadikban található darabok közt már biztosan találunk korongolt darabokat is.¹⁷

Köztes formaként értelmezhető a csigavonalas díszű fedőhornyos peremtöredék, amely tipológiailag az első csoportba sorolható, de a rajta látható díszítés alapján ez kronológiailag semmiképpen sem fogadható el.¹⁸

A kézzel formált kerámia:

Az avar korinak meghatározott kerámiatöredékek funkcióbeli megoszlás tekintetében általában a fazekakhoz sorolhatók, a díszített és a díszítetlen oldaltöredékek mindegyike, csakúgy, mint a fenéktöredék. Két töredék, peremének állása alapján talán bográcshoz tartozik. A peremek egyike sütőharanghoz kapcsolható.

Fazekak. Kilenc töredék sorolható ide. Csoportba sorolásukat nemcsak formai, hanem a technikai ismérvek alapján végeztem el, hiszen a nagyon kevés értékelhető töredéknek szinte mindegyike önálló csoportot alkothatna.

1. csoport. Négy töredék peremkialakítása ívelt, hosszán kihajló. Ezek közül két esetben figyelhető meg a perem szélénél az elkeskenyedő jelleg. Az egyik szűkebb szájú, szinte teljes profilt adó töredék; erőteljesen homokos soványítású, foltos felületű, közepes izapolású, agyagmázás (8. kép 5). A másik feketés színű, felülete vékony

általában igen kicsi, így megfelelő párhuzamokat nehéz találni. Ilyen a gyulavári anyagban található, ahol a korongon készült kerámia aránya a térségben a legmagasabb (LISKA 1999. 4. kép 10, 5. kép 3). Talán ide sorolható a tiszafüredi telep néhány töredéke is, illetve a kronológiailag egyenlőre igen bizonytalan dobozi anyag előzetes ismertetésében látható töredék (KOVALOVSZKI 1975. 14. kép 16).

¹⁶ A közeli avar telepek korongolt anyagában nem található meg ez a „lecseppenő” peremszél. Ez valószínűleg kronológiailag független lehet, hiszen a csak előzetesen közölt dobozi telepen remek párhuzamok találhatóak (KOVALOVSZKI 1975. 14. kép 14). Hasonló peremek szép számban kerültek elő a még közöletlen orosházi elkerülő út IX–X. századi telepeiről is. A Garam Éva által Tiszafüredről közölt darabok valószínűleg szintén ide tartoznak (GARAM 1981. 2. kép 4).

¹⁷ A síkozott peremek eme jellegzetes, nyilvánvaló megjelenése az S-profillal párosulva ismeretlen a környező avar kori telepeken előkerült kerámiaanyagban. Párhuzamként ismételtlen a dobozi (KOVALOVSZKI 1975. 14. kép 19) és a közöletlen orosházi telep, valamint a Hunya-Csárdavölgy lelőhely (SZŐKE 1980. 9. kép 3) anyagát említhetjük.

¹⁸ Hasonló díszítés látható azon a fazéken, mely egy ismeretlen Békés megyei lelőhelyről származik (MRT 10. 97. t. 4). Az edény sokkal íveltebb és kihajlóbb peremkialakítása a kardoskúti fazekak harmadik csoportjával rokonítja, azzal a különbséggel, hogy peremének éle nem síkozott. A díszítés formai párhuzammal párosul a dunacsébi telep anyagában (STANOJEVIČ 1987. 8. kép).

agyagmázzal bevont, ugyanakkor mésztufás soványításával is különbözik az előzőtől (8. kép 3). A harmadik darab barna színű, felületkezelt, de pereme enyhén megvastagodó. A negyedik töredék rövidebb peremű, merevebb anyagú, iszapolása az előbbiekhez hasonló, s peremén ujjbenyomkodások láthatók (9. kép 1).¹⁹

2. csoport. A fazekak következő csoportját a nyakban megtörő, kihajló peremű darabok alkotják. Az egyik szürkésbarna, erősen agyagrögös-samottos, repedezett felületű, megvastagodó peremén ujjbenyomkodással erősen tagolt (9. kép 2), míg a másik barnásszürke, agyagmázás, simított felületű, mésztufás soványítású, igen jó iszapolású (8. kép 2).²⁰

3. csoport. A fazekak harmadik csoportjába egy pirosra égett, repedezett felületű, nagyon finom iszapolású, homokkal és apróra tört mésztufával soványított, peremén fésűvel benyomkodott díszű, oldalán vízszintesen fésűzött peremtöredék (9. kép 3) sorolható. Jóllehet az égetési sajátosságai miatt csak feltételesen, az iszapolása alapján pedig távolról sem sorolható ide a 10. kép 2. merev anyagú, homokos soványítású, peremén vágott díszű peremtöredéke, de az S-alakú profilalkalítás miatt formailag egyértelműen a korongolt anyag harmadik csoportjával áll kapcsolatban.²¹

¹⁹ A kézzel formált kerámiának ez a lekerekített, hosszán, esetenként rövidebben kihajló peremű változata általánosnak mondható az avar szállásterületen. Mind a forma, mind a díszítés különféle változatai, melyek a perem szélén jelentkeznek, mind pedig a soványítás tekintetében a kardoskúti darabok az általános formát képviselik. Mindaddig azonban, míg megyéni területekről csak 2–3 avar kori település tanulmányozására van mód, csak néhány párhuzam említhető. Hasonlóan ívelt peremű fazék került elő Eperjesen (BALINT 1991. XXIX. t. 21, XXVII. t. 2, XX. t. 13), a Gyoma 133. lelőhelyen (VIDA 1996. 7. kép 3, 17. kép 2, 19. kép 5), Óbecsén (STANOJEVIĆ 1987. VIII. t. 9), Tiszafüreden (MADARAS 1991. 19. t. 1), és a gyulavári telep anyagában (LISKA 1999. 2. kép 1). A kardoskúti darabok egységes formai és technikai kivitele a peremek ívelésének hasonlóságán jól látszik. Minden darab finom ívelésű, az oldalfal hosszán egyenesen folytatódik, mely formai jegyek az azonos készítés lehetőségét is alátámasztják.

²⁰ A fazéktöredékek e változatai szintén majdnem minden avar telepen előfordulnak. A 8. kép 2. alatti peremtöredék elkeskenyedő széle lehet egyedi is, ezt a kevés töredék nem erősíti, s nem is veti el. A csoportba sorolás alapja a rövid, kihajló, ugyanakkor a perem és az oldalfal találkozásánál megtörő profil. Hasonló említhető Gyulaváriból (LISKA 1999. 2. kép 5) – kicsit hosszabb peremmel, Tiszafüred-Morotvaparttól (MADARAS 1991. 16. tábla 9), a Gyoma 133. lelőhelyről (VIDA 1996. 7. kép 1), Eperjesről (BALINT 1991. XXIX. t. 6).

²¹ A két töredék egy csoportba sorolása csakis itt, ezen a telepen engedhető meg, mivel a kis számú leletanyag ellenére látszik, hogy a mésztufás soványítású darabok az égetési sajátosságokkal, a finomabb iszapolással és az S-alakú profil kiképzéssel párosulva egy csoportot alkotnak. A 9. kép 3. alatt látható fazék pereme alján a kézzel formált fazekak második csoportjába tartozna, de éppen a fenti gondolatok miatt kell egy külön csoportban szerepeltetni. Maga a forma egyébként nem ismeretlen a közeli avar kori telepek anyagában. Eperjesen díszítetlen párhuzama (BALINT 1991. XVII. t. 6) került elő. A Gyulavári (LISKA 1999. 4. kép 10) telep anyagában korongon készült változatát ismerjük. A gyomai (VIDA 1996. 9. kép 4) és az eperjesi telepen (BALINT 1991. III. t. 8) talált töredékek pereme rövidebb, de megjelenésükben nagyon hasonlóak a kardoskúti darabhoz. Mindkét utóbbi darab korongon készült. A másik darab (10. kép 2) formai párhuzamainak egy halvány utánérzése került elő a közeli telepek egyikéről, Eperjesről (BALINT 1996. XXVIII. t. 1), ahol ugyan egy erősen gömbösödő oldalfalú peremtöredék ismert, de az éppen lényegében tér el a kardoskúti darabtól: profilja nem S-alakú, pereme függőleges állású; s mint ilyen, időben nemhogy előre, ellenkezőleg, korban visszafelé mutató jellegzetesség, a Prágai-típusú edények felé vezet. Ellenben remek párhuzamok ismertek a Stanojević által közölt vajdasági anyagból (STANOJEVIĆ 1987. X. t. 1, 6, XI. t. 4), vagy a dobozi telep IX – X. századi anyagából (KOVALOVSKI 1975. 14. kép 3).

4. csoport. A 10. kép 1. alatti peremtöredék sorolható ide. Az erősen kihajló és ugyanakkor visszahajló peremtöredék az 5. kép 2. alatt látható korongolt fazék peremtöredékének továbbfejlesztett változatához áll közel, kézzel formált kivitelben.²²

Az oldaltöredékek igen kis számban képviseltették magukat. Ez is figyelemre intő jelenség, azt támasztja alá, hogy az ásatás anyagából szinte csak a díszített oldalak kerültek be a múzeumba. Az oldaltöredékek közül kettő díszítetlen. Kettő agyagmázás, jó iszapolású, hullámvonalasan (8. kép 4), illetve vízszintesen és hullámvonalasan (8. kép 1) fésűzött. Egy töredék törésfelülete élesen elváló, vörösesre égett, igen jól iszapolt, mélyen hullámvonalasan fésűzött (9. kép 4).

A fazekak első és második csoportja az égetés, a soványítás a felületkezelés és a forma tekintetében nem különül el élesen egymástól. Határozottan elkülöníthető viszont itt is egy csoport, amely égetésében, soványításában és formájában is különbözik az első két csoporttól, miként ez a korongon készült fazekak második és harmadik csoportjánál is megfigyelhető volt. Ezek a tulajdonságok egymásnak megfeleltethetők a kézzel formált és a korongolt darabok esetében egyaránt.

Bográcsok. Tipológiailag a két, bográcsnak meghatározható peremtöredék két csoportba sorolható. Az egyik befelé húzott, egyenes, lekerekített peremmel rendelkezik (9. kép 5), míg a másik fala majdnem függőleges, és enyhén kihajló pereme elkeskenyedik (9. kép 6). A két töredék kidolgozása is különbözik egymástól. Az első ferdén és függőlegesen besimított felületű, egyedüli az itt előkerült leletanyagban. A másik kevésbé jó iszapolású, merevebb anyagú. Peremének kialakítása a fazekakhoz hasonló.²³

Sütőharang. A sütőharangok általában könnyen felismerhetők, így biztosan állítható, hogy csak egy darab tartozik ide (10. kép 3). Homokkal soványított, barnásra égett, s belső felületén fűszálak nyoma látható. Külső felülete simított. A perem a felfekvést biztosítva vágott, felmenő fala ívelt.

Az avar temető

Az Aranyad-ér déli partján, az egykori Király Jolán tanya területén késő avar temetkezések láttak napvilágot.

²² A perem kiképzésének ez a módja, mikor a perem szinte „körszerűen” visszakanyarodik, nem ismeretes a térség kézzel formált avar anyagában. A perem szélének lekerekített és ugyanakkor „lecseppenő” kialakítása szoros kapcsolatban áll az előző csoportba sorolt, a 10. kép 2. alatt látható peremtöredékkel. Mindkét darab formai párhuzamai a korongolt anyagban lelhetők fel. Ilyen térségünkben a gyulavári anyagban található (LISKA 1999. 5. kép 3).

²³ Mindkét töredék feltételezen sorolható a bográcsok közé, mivel a bográcsok fő tipológiai jellemzője, a fül, mindkét esetben hiányzik. A gyomai telepen talált kihajló peremű bogrács (VIDA 1996. 11. kép 2) pereme és az oldalfal indítása a kardoskúti darabhoz (9. kép 6) hasonló. Lekerekített szélű, enyhén befelé húzott oldalú bogrács töredéke (VIDA 1996. 11. kép 1) formai párhuzamként szintén megtalálható Kardoskúton, bár annak oldalfala jobban behúzott formát képvisel (9. kép 5). A két gyomai bogrács egy objektumból származik. A kardoskúti bogrács töredékek összetartozásának bizonyítékát pedig a tiszafüred-morotvaparti telep már említett anyagában találjuk meg. Ott ugyanis bogrács közeli (enyhén hasasodó) formai változata került elő egy olyan objektumból (1. felület 12. ház), amelyben a kardoskúti besimított díszű bogrács technikai kivitelezését mutató felületkezelés – a perem alatt ferdén, alatta függőlegesen sávosan besimított dísz – fordult elő egy fazék peremtöredékén. A technológiai és a formai kivitelezés is kapcsolódik ehhez. A leleteket adó tiszafüredi ház szerkezete szintén közeli rokonságban áll a kardoskúti telepen előkerült ház szerkezetével.

Az Orosháza története és néprajza c. kötetben Bóna István összegyűjtötte az addig ismert avar sírokat. Csallány Dezső kataszterére hivatkozva megemlíti, hogy Olasz Ernő 1952-ben a Király Jolán, 613. sz. tanyánál 3 sírt tárt fel, amelyek közül kettő gepida, egy pedig a késő avar korba sorolható a mellékletei alapján (bronz csat, orsógomb, csont tűtartó, dinnyemaggyöngyök, marhacsontok és faszénmaradványok).²⁴ Az avar sír anyagát azonban nem leltározták be az orosházi múzeumban. A tanya területéről viszont még ugyanebből az évből leltárba vétetett négy sír anyaga, de ezek minden kétséget kizáróan nem avar koriak. A teljesség kedvéért meg kell említenem, hogy ugyanitt a MTA Régészeti Intézete részéről 1967–1968-ban Párducz Mihály folytatott ásatásokat, s egyik alommal sem került elő avar temetkezés.

Bóna István ugyanott említi, a Király Jolán tanyánál egy leletegyüttest, ami 2 db pajzs alakú lemezes kisszíjvégből és gyöngyökből állt, s amely 1965-ben a kardoskúti művelődési ház gyűjteményében volt. A leletek még a nyolcvanas évek elején, egyéb leletekkel együtt egy szekrényben voltak kiállítva, de ma már nincsenek meg.

Az orosházi múzeum adattárában 13/1952. sz. alatt található a *Pusztá 613. Szarmata, avar temető és kelta kori telep nyomai Kardoskúton* c. munka, Olasz Ernő tollából, ami egyben a Zalotay Elemér által szerkesztett Csongrád megyei Könyvtár 65. száma. A sorozat azonban olyannyira ismeretlen a szakma előtt, hogy maga Bóna István sem ismerte, aki az Orosháza történetében sehol nem hivatkozik annak egyik darabjára sem.²⁵

A rendelkezésünkre álló adatokból csupán annyi állapítható meg, hogy egy vélhetően hosszabb ideig használt avar kori temető két sírjából kerültek elő rövid idő leforgása alatt avar kori leletek, azonban egyik sírleletről sem tudunk többet pusztá leírásuknál.

A telep és a temető kapcsolata, kora

A telep és a temető összetartozásához semmi kétség sem férhet. A sírok az avar kor második feléből származnak, leírásuk alapján. Sejthető továbbá az is, hogy egy hosszabb ideig használt temető két különböző korszakú temetkezései. A múzeumba került telepanyag a temető feltételezett keltezését megerősíti, hiszen az ívesen kihajlító, kézzel formált, finom agyagmázzal bevont fazék, a belső peremen mutatkozó hullámvonalasan karcolt dísz és a síkozott, S-profilú fazekak peremtöredékei a kései avarkor eddig ismert főbb kronológiai jellemzőit adják.

A telepről előkerült 51 db, avar korba sorolható kerámiatöredék nagyon kevésnek mondható. Hozzáteve azt, hogy a legközelebbi ismert avar telep több mint húsz km-re van, igen nehéz az itt előkerült csoportokat abszolút kronológiai sorba helyezni. Főleg akkor, amikor a csoportokba történő besorolás nem csupán a peremkialakításon alapul, hanem az égetésen és a soványításon is, mely utóbbi összetevők egy finomabb kronológiai kidolgozása kapcsán fokozottan meghatározók.

²⁴ BÓNA 1965. 124.

²⁵ 1999. évi levélváltásunkból is kiderül, hogy soha nem hallott még a Csongrád megyei Könyvtár nevű sorozatról. A monográfia írói közül a sorozatra csupán Dienes István hivatkozik, a Nagyszénás-Vaskapu lelőhely ismertetése kapcsán (DIENES 1965. 170, 103. j.).

A Kardoskúttól északra előkerült avar kori sírok a kései avar kor elejéről és középeről/végéről származhatnak. Egy nagyobb temető részét képezhetik. A temető mellett található település kerámiaanyaga ennek a kronológiai besorolásnak nem mond ellent. A kézzel formált fazekak első és második, illetve a korongolt fazekak első csoportja a korábbi keltezés, míg a kézzel formált fazekak harmadik-negyedik, illetve a korongon készült fazekak második-harmadik csoportja a későbbi keltezés látszik igazolni (11. kép). A feltárt területen előkerült objektumok vélhetően egyrétegű település részei, így a telep életének egy rövid szakaszába engednek csupán betekintést. Ezt a házak szerkezetének hasonlósága is megerősíti. A feltárt teleprészlet tehát az előkerült kerámiaanyag nagy formai és technikai változatossága miatt egy átmeneti időszak – az avar birodalom bukása körüli idő – emléke, amikor a régi technika és formavilág találkozik az újjal.²⁶ A kardoskúti teleprészlet használatának kora tehát a 8–9. század fordulójára tehető.²⁷

IRODALOM

BÁLINT 1991.

Bálint Csanád: Die spätawararenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád). *Varia ArchHung* 1991.

BÓNA 1965.

Bóna István: Későrómai és népvándorlás korszak. In.: Orosháza története és néprajza. (Szerk.: Nagy Gyula) Orosháza, 1965. 114–126.

DIENES 1965.

Dienes István: A honfoglaló magyarok. In.: Orosháza története és néprajza. (Szerk.: Nagy Gyula) Orosháza 1965. 136–174.

FARKAS 1886.

Farkas Sándor: A csongrádi népvándorlás kori telepről. *ArchÉrt* 1886. 354–355.

²⁶ A példaként felhozott avar telepek anyagában (Tiszafüred, Eperjes, Gyoma) a fazekak peremének síkzása és a perem élének „lecseppenő” jellege nem található meg, de a jellegzetes S-alakú profil sem jellemző. Mindezen sajátosságok a kései avar kor, korai Árpád-kor kerámiajának sajátosságai térségünkben. Mivel azonban a kézzel formált kerámia első és második, illetve a korongolt kerámia első csoportjába sorolható darabok az előbbi csoportoktól nem választhatók szét, együttes használatuk valószínű. Ez a keltezés legfőbb alapja.

²⁷ A fenti munka nem vállalkozhat az alföldi, közelebbről a mai dél-tiszántúli kerámiatipológián keresztül kronológiai és etnikai kérdések megválaszolására. Az előkerült kerámia alapján nyilvánvaló, hogy a Kardoskúton feltárt teleprészlet a gyomai, a tiszaföldvári és az eperjesi telepeknél későbbi. Közel egykorú az óbecsei, s talán a gyulavári településsel. A dobozi és a közöletlen orosházi telepeknél viszont korábbi. Az utóbb említett két település kronológiai besorolása, etnikai összetevőinek meghatározása még kidolgozásra vár. A kardoskúti telep pontosabb időbeli besorolásához tehát olyan nagy telepközlésekre volna szükség, mint a dobozi, vagy az orosházi.

GARAM 1981.

Garam Éva: VIII–IX. századi telepnyom Tiszafüred határában. – Siedlungsspur aus dem 8–9. Jh. in der Gemarkung von Tiszafüred. *ComArchHung* 1981. 137–147.

KOVALOVSZKI 1975.

Kovalovszki Júlia: Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról. 1962–1974. *ArchÉrt* 102 (1975) 204–223.

LISKA 1999.

Liska András: Egy 8–9. századi település emlékei Gyulavári határából. – Relics of a settlement of 8–9th century from the boundaries of Gyulavári. *BMMK* 20 (1999) 67–81.

MADARAS 1991.

Madaras László: Az avar falu. In.: Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 32 (1991) 227–316.

MRT 10.

Jankovich B. Dénes, Nikolin Edit, Medgyesi Pál, Szatmári Imre, Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 10. Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke. (Szerk.: Jankovich B. Dénes) Budapest, 1998.

RÓZSA 2000.

Rózsa Zoltán: Késő szarmata teleprészlet Orosháza északi határában. – Ein spätsarmatisches Siedlungsdetail in der nördlichen Gemarkung von Orosháza. In.: *Hadak Útján*. Szeged, 2000. 79–124.

STANOJEVIČ 1987.

Nebojša Stanojevič: Ansiedlungen im VIII–IX. Jahrhundert in der Vojvodina. *RVM* 30 (1987) 119–146.

SZÓKE 1980.

Szóke, Béla Miklós: Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn. *Acta ArchHung* 32 (1980) 181–204.

TROGMAYER 1962.

Trogmayer Ottó: Népvándorlaskori telepnyomok Bokros határában. – Siedlungsspuren aus der Völkerwanderungszeit im Gebiet von Bokros. *MFME* 1960–62 (1962) 3–8.

VIDA 1996.

Vida, Tivadar: Avar Period settlement remains and graves at the site of Gyoma 133. In.: *Cultural and landscape changes in South-east Hungary*. (Ed.: Vaday, Andrea) Budapest, 1996.

RÖVIDÍTÉSEK

Acta ArchHung	=	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ArchÉrt	=	Archaeologiai Értesítő, Budapest
BMMK	=	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, Békéscsaba
ComArchHung	=	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
MFME	=	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MNM	=	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
RVM	=	Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad
Varia ArchHung	=	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest

Avar settlement in Kardoskút

– Zoltán Rózsa –

Résumé

Erő Olasz jr. carried out excavations during the archeologic excavations related to the building works of the local sports ground in Kardoskút in 1952–53, and during his excavations he has disclosed also an Avar Age settlement part, but he was unaware of this. During the excavation very scattered Neolithic and Scythian Age ceramic fragments and more Sarmatian Age objects were disclosed.

According to the practice of that times just the most important pieces were registered in the inventory of the regionally competent Museum in Orosháza. Furthermore during taking the inventory the material of find of the Avar village was qualified as Sarmatian, because on the place of occurrence also late Sarmatian settlement part was disclosed, that was being very similar in several aspects to the late Avar ceramics. According to this it was omitted from the Orosháza monograph in 1965, since by that time Ernő Olasz – because of his discrediting – was excluded from the Hungarian Archeology. Today it is interesting just from science historical aspect, since the first Avar Age settlement disclosure in Hungary was not in Kardoskút.

One of the two house types – found at the settlement disclosure – that's shorter aisle walls were east-west orientated, is probably an object from the Avar Age (picture No. 3. 3–4). In the corners of both houses, and also in the intersections of their east-west axis stake holes were found. Avar Age ceramics were found in the pits relatively far to the houses, that pits could not be related with certainty to this age. Remarkable that these pits were concentrated around the two ditches disclosed in the settlement. The age of these rather irregularly running ditches could be determined very uncertainly.

The few – probably Avar Age – ceramic fragments (51 pcs) found at the settlement, were classified typologically with regard to the manufacturing technics,

and could be established that the material of the houses and pits, representing probably a relatively short period, shows very various formal and technological (firing, leaning) finishing. Thus the settlement part should be the remains of the Age preceding the fall of the Avar Empire. In this Age appeared together the old formal and technological traditions (first and second group of the manually formed pots and first group of the thrown pots) the new firing method, the finer sludgeing, the leaning with lime/tuff, the new components (the third – fourth group of the manually formed pots, and the second – third group of the thrown pots) with new form types and decorations (application of helix and wide toothed comb; flattened rims, „S”-shaped profile). The typological classification is shown on picture No. 11.

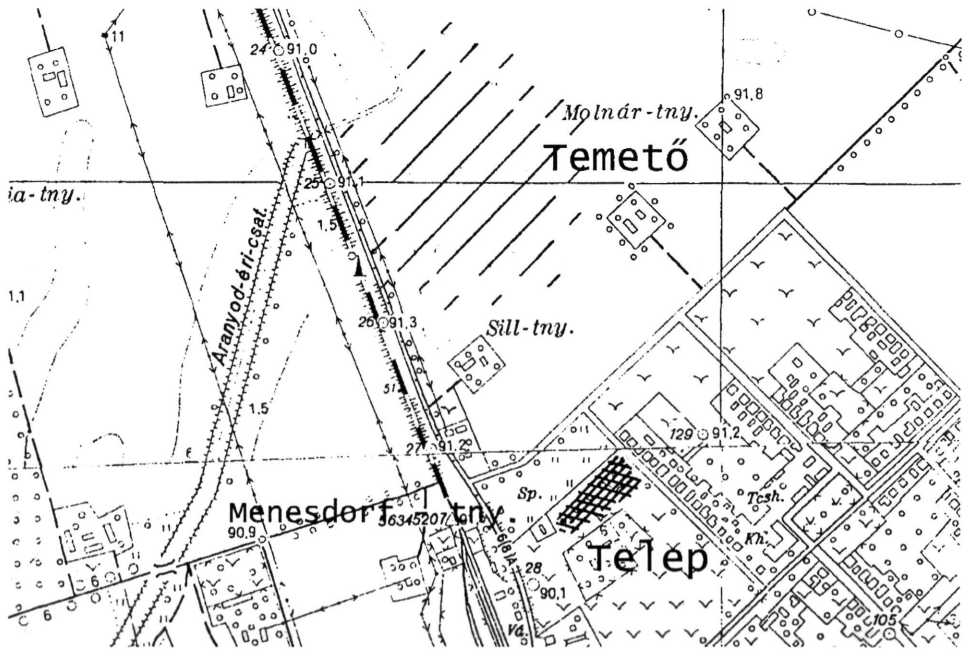
Also rim fragments of two cauldrons were found in the material of the settlement. Both of them were manually formed (picture No. 9. 5–6). The flattening on the fragment of the cauldron (?) – see picture No. 9. 5. – having drawn-in rim, could be found in the same form also on the fragment of a pot-rim found in the fill of the house No. I/12. in Tiszaföldvár: flattened on the slant under the rim and below vertically (MADARAS 1991. 17. t. 2). The profile of the other pot found in the house No. I/12. in Földvár (MADARAS 1991. 17. t. 1) is similar to that of the other cauldron (picture No. 9. 6.) found in Kardoskút. The two settlements are bound also by the structure of their houses, that means not so much age as ethnic identity.

The material of the Kardoskút settlement is in all probability later dated than that of the Gyoma (VIDA 1996), Eperjes (BÁLINT 1991) and Tiszafüred, Morotva-part (MADARAS 1991) settlements. It could have the same age as the Óbecse settlement (STANOJEVIC 1987). Similarities managed to be found between the 2. and 3. groups of the Kardoskút thrown pots and the Doboz material, that were chronologically doubtful. From typological aspect the Kardoskút settlement part generally could be regarded elder than the settlement of Doboz and of the up till now total unpublished settlement of Orosháza.

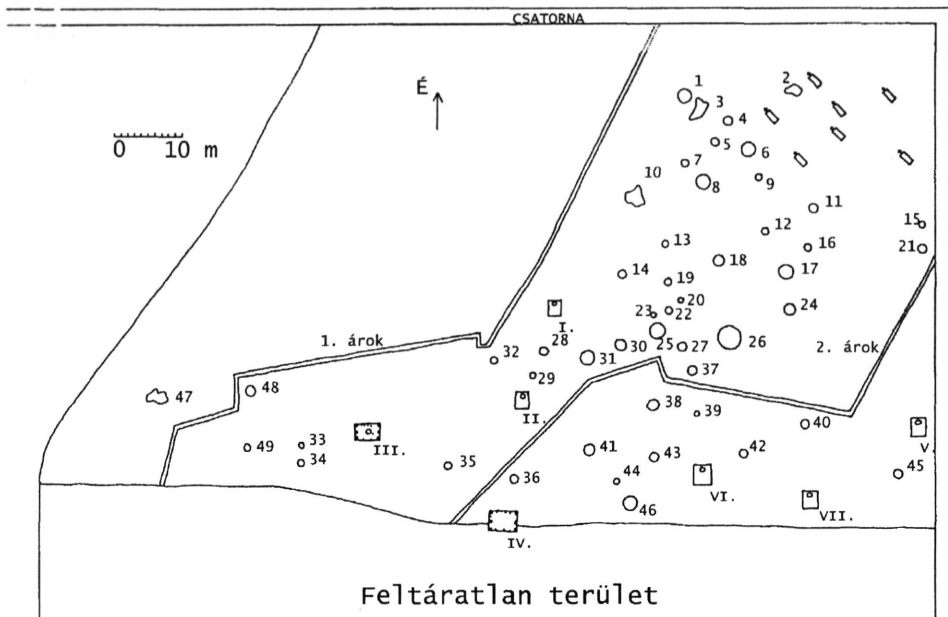
In the nineteen fifties at least two Avar graves were disclosed 3–400 m to the north from the settlement, but unfortunately their materials were lost. Among other things plate belt fitting was disclosed in one grave and bone pin-case, melon seed pearls were disclosed in the other. Presumably two graves of a graveyard – used for longer period – were disclosed, but unfortunately their places of occurrence are unknown. The connection between the graveyard and the settlement is obvious, as also possible that the grave of the graveyard and the settlement part are not from totally the same time of the Avar settling down.

The chronology of the settlement could be specified more exactly by the processing of the Doboz and Orosháza settlements. In my opinion the material of the settlement on the bank of the Aranyad-brook originates from the turn of the 8–9th century.

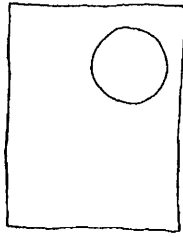
Rózsa Zoltán
Szántó Kovács János Múzeum
H-5900 Orosháza, Dózsa Gy. u. 5.
E-mail: rozo30@hotmail.com

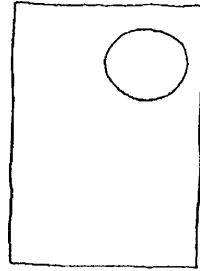
1. kép. Az avar telep és temető helyszínrajza

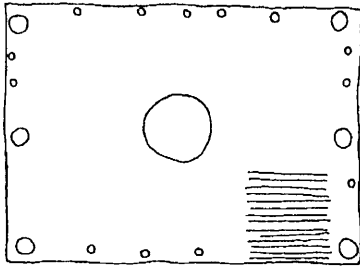
2. kép. Az ásatás helyszínrajza (1952–1953)

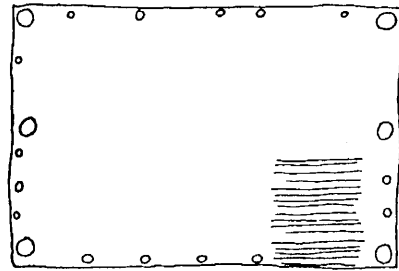
1. ház

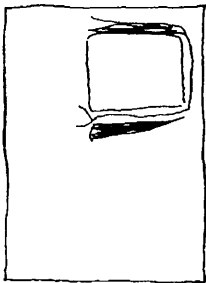
2. ház

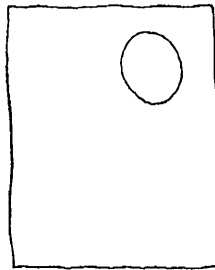
3. ház

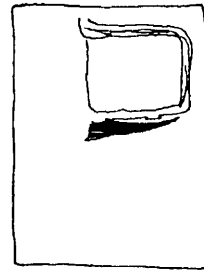
4. ház

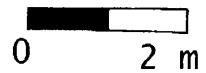
5. ház

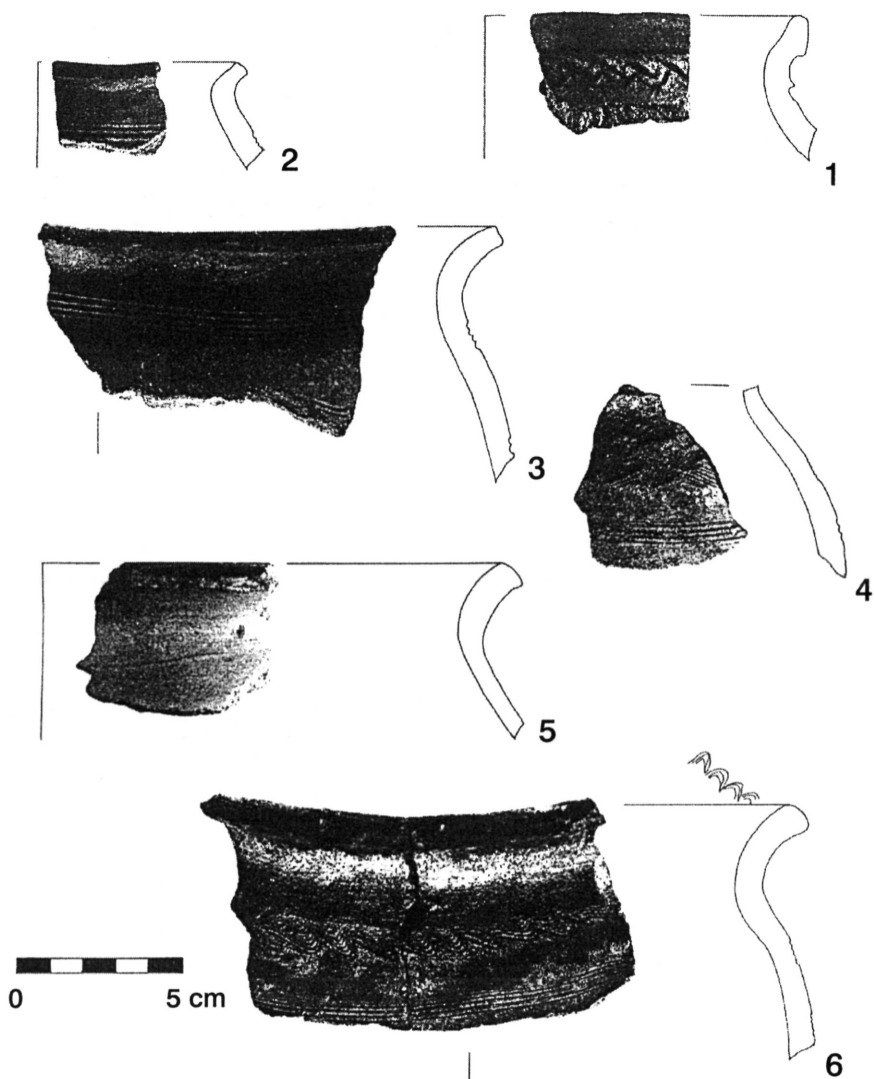
6. ház

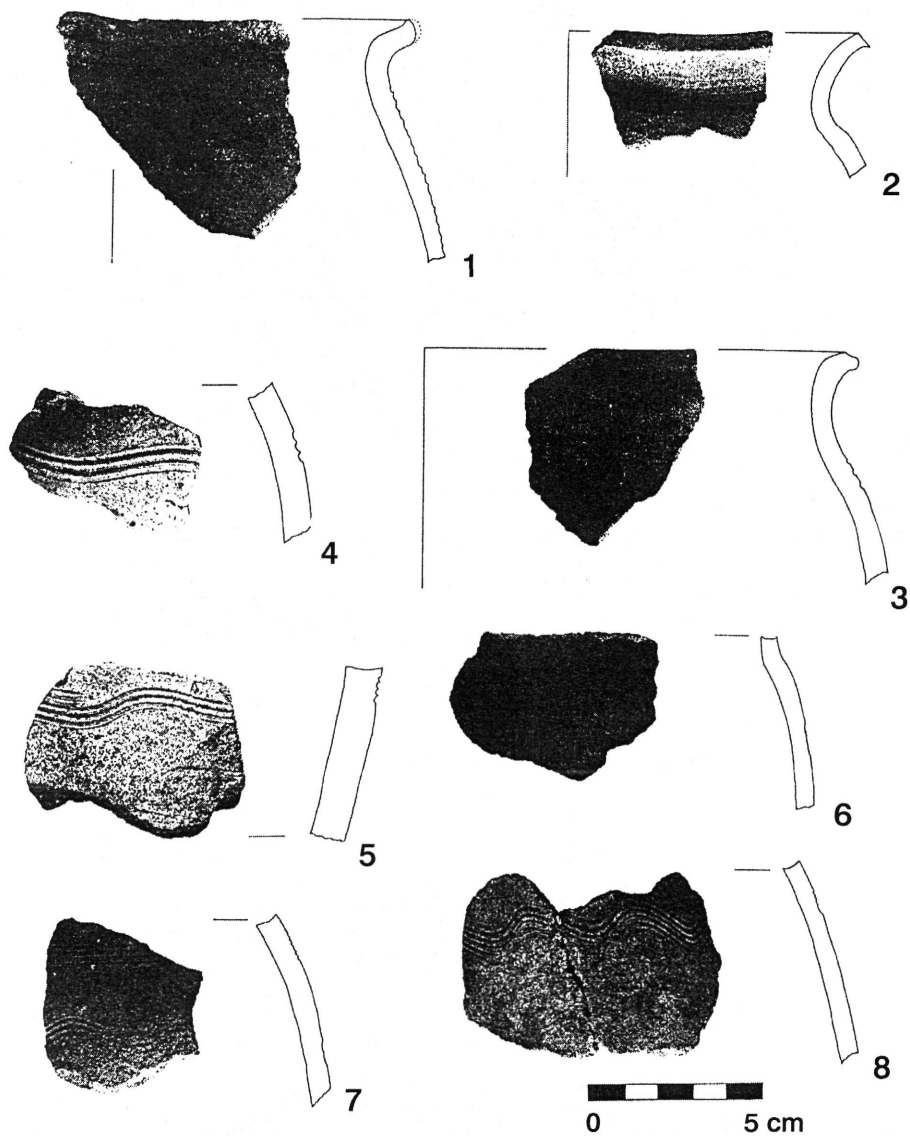
7. ház

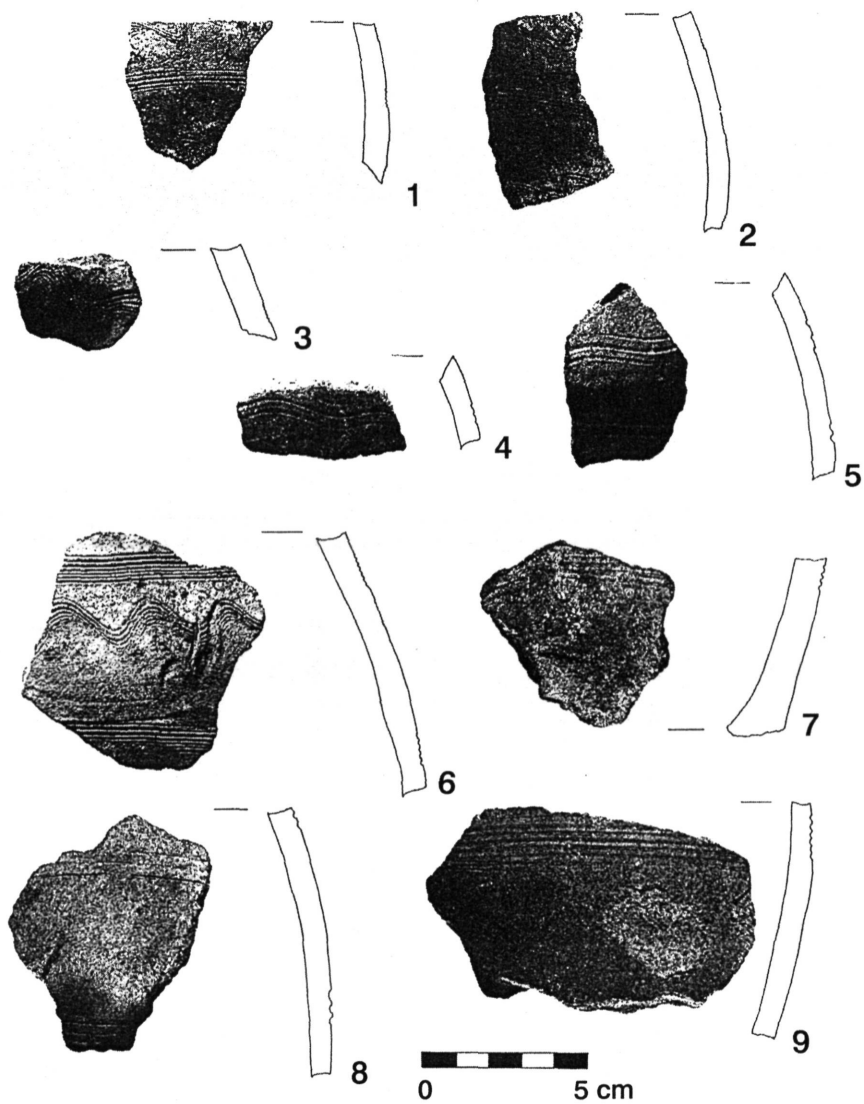
3. kép. A telep házainak vázlatrajzai

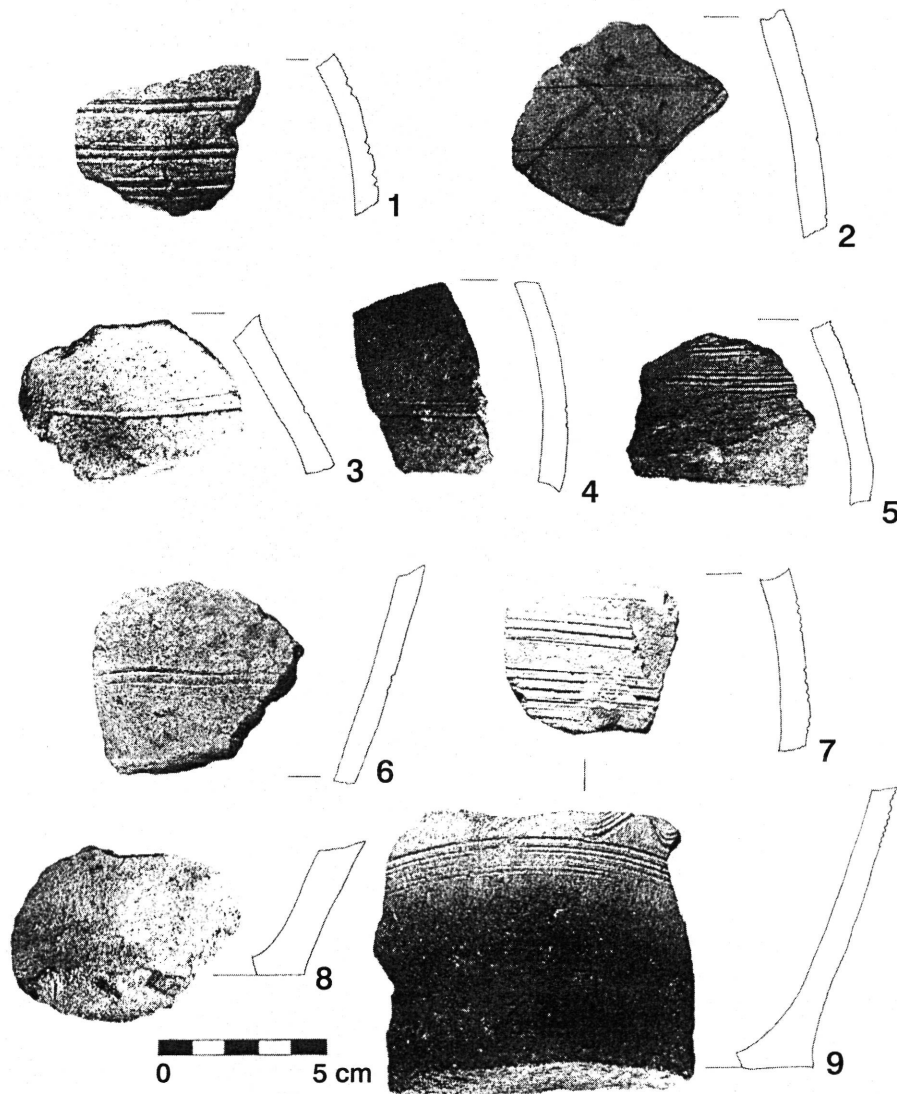
4. kép. Korongon készült kerámia

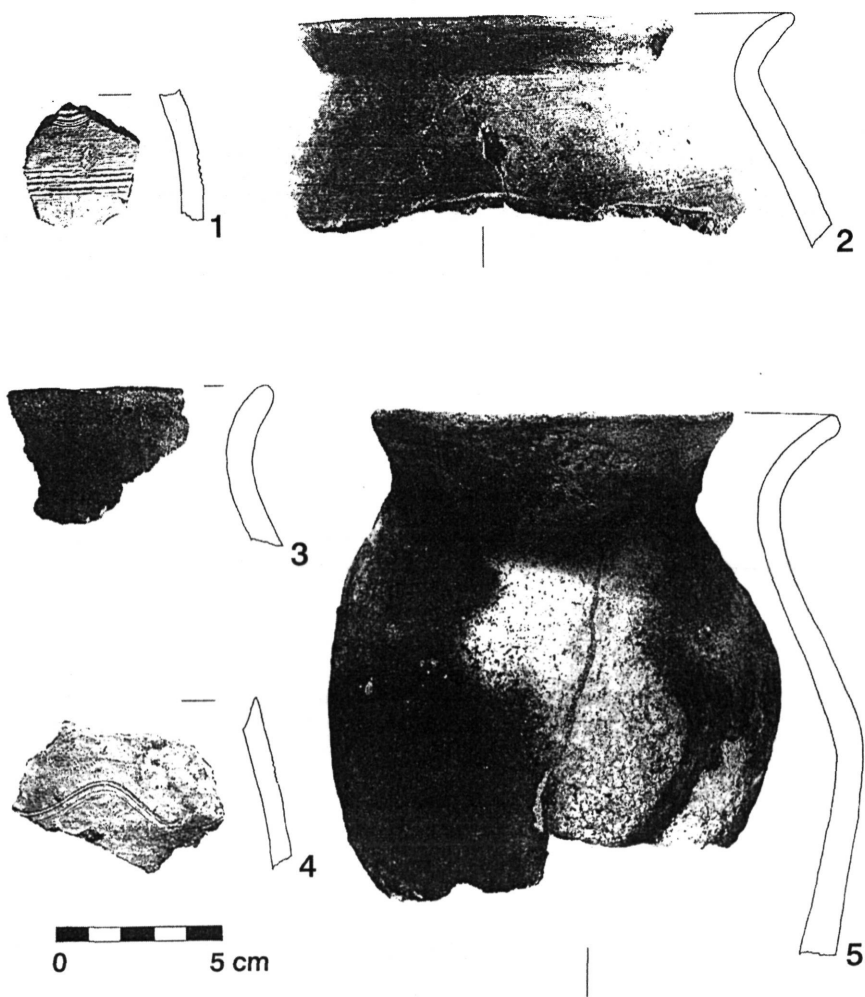
5. kép. Korongon készült kerámia

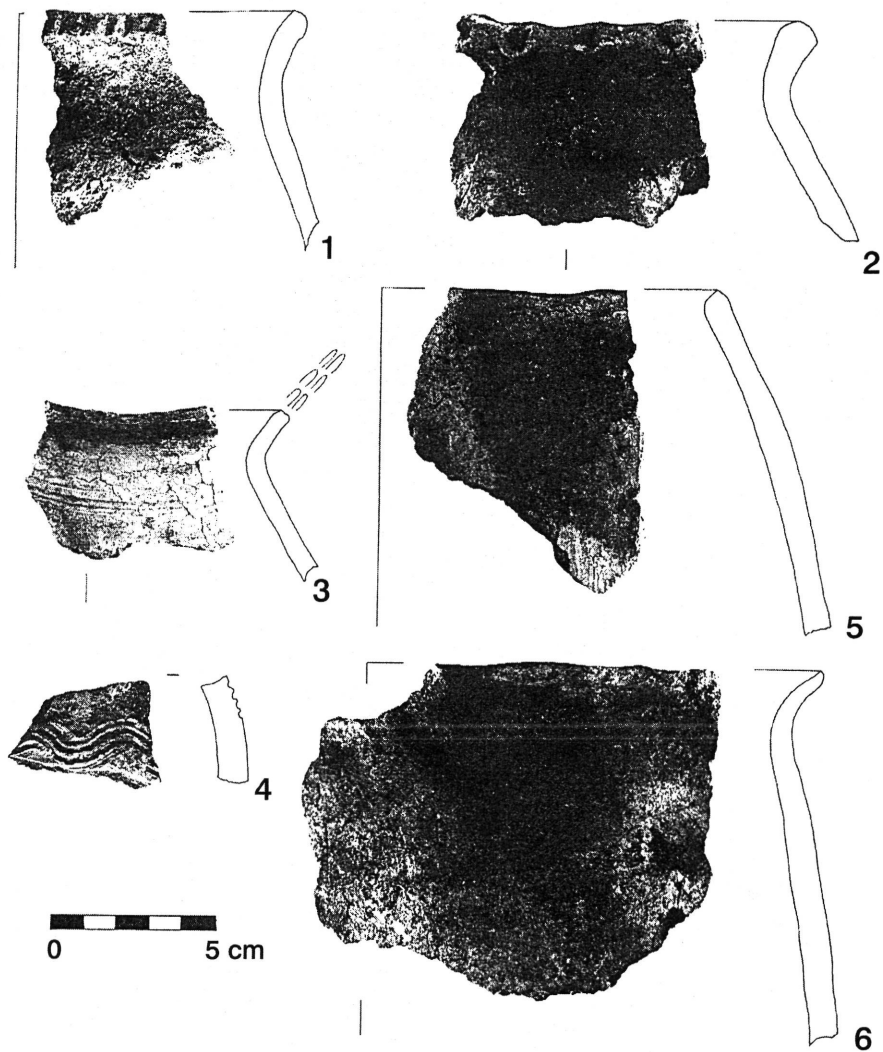
6. kép. Korongon készült kerámia

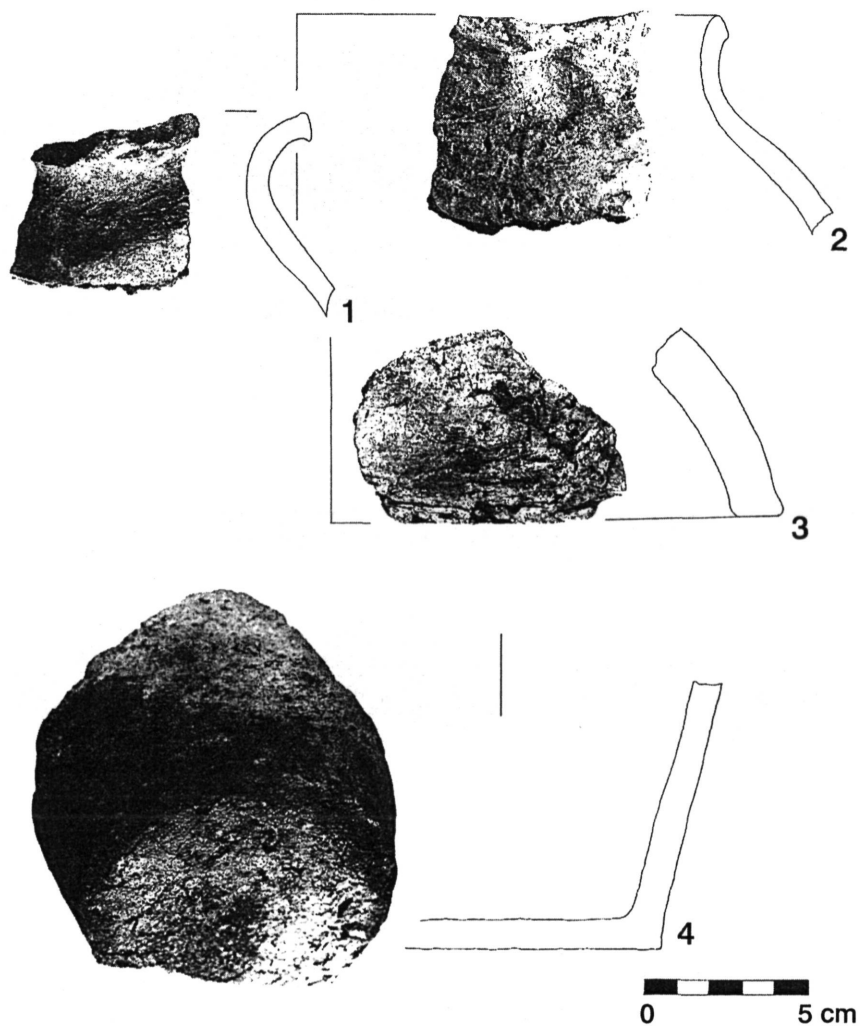
7. kép. Korongon készült kerámia

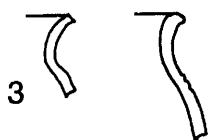
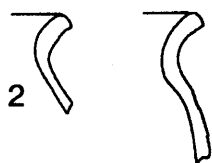
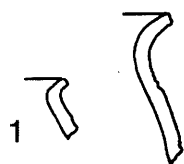
8. kép. Kézzel formált kerámia

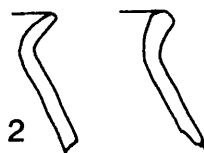
9. kép. Kézzel formált kerámia

10. kép. Kézzel formált kerámia

Korongon készült

3

4

Kézzel formált

11. kép. Fazéktipológia